

Fijałkowski, Paweł

Bracia morawscy w Lwówku

Notatki Płockie 37/2-151, 9-12

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BRACIA MORAWSCY W LWÓWKU

Po trzecim rozbiórze Polski /1795r./niemal całe Mazowsze znalazło się pod panowaniem pruskim, w obejmującej również Wielkopolską prowincji Prusy Południowe. Na tereny te napłynęła wówczas znaczna liczba osadników, wśród których byli bracia morawscy /morawczycy/, zwani również hernhutami.

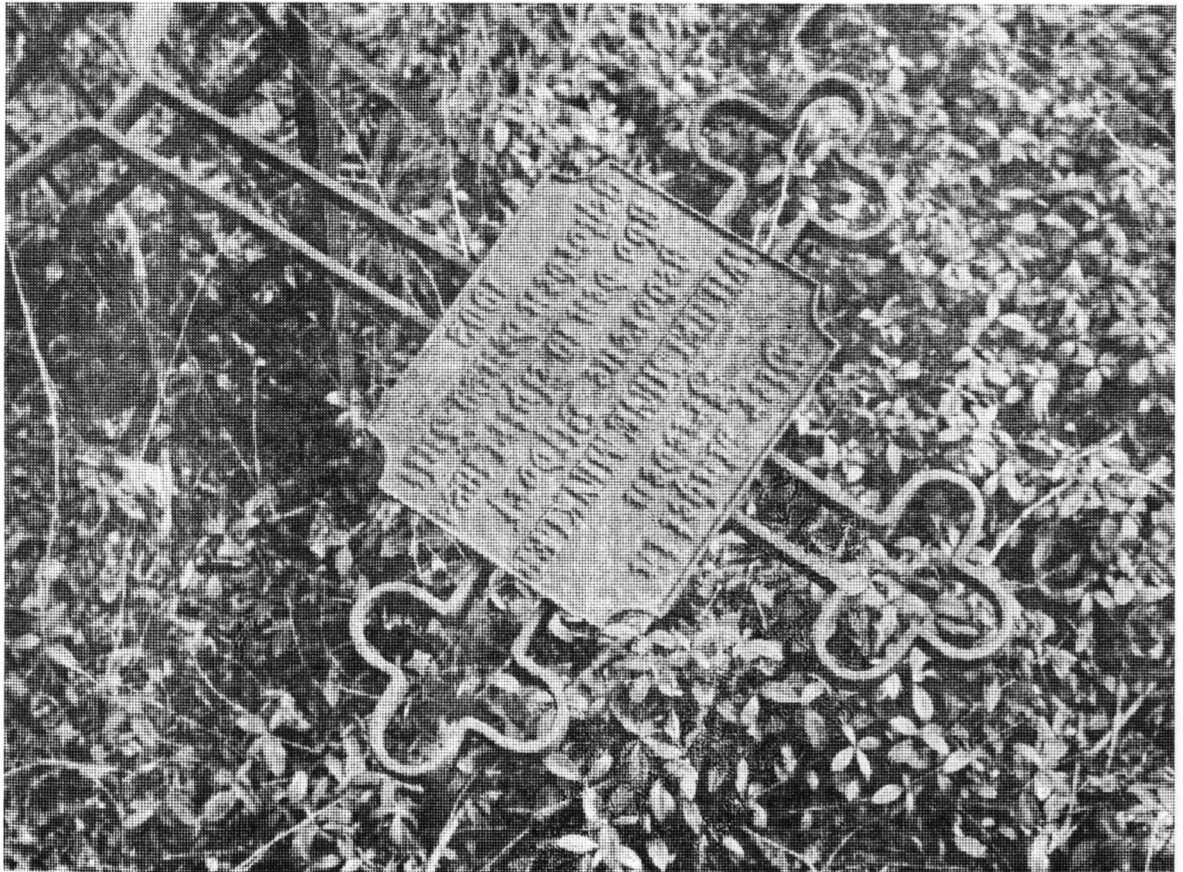
Obie nazwy tej grupy wyznaniowej upamiętniają najważniejsze fakty z jej dziejów. Morawy, a szczególnie tamtejsze prywatne dobra ziemskie, były jednym z miejsc schronienia braci czeskich, prześladowanych przez Habsburgów duchowych spadkobierców husytyzmu. Mieszkali tam również anabaptyści, tak zwani huterowscy, będący potomkami uczniów Jakuba Huttera, niemieckiego rzemieślnika i kaznodziei, zmarłego w 1536 r. W 1721 cieśla Krystian Dawid zwrócił się w imieniu prześladowanych do niemieckiego hrabiego Ludwika Zinzendorfa z prośbą o udzielenie azylu. Hrabia Zinzendorf, zaangażowany w rozkwitający ruch pietystyczny, osiedlił uchodźców w swych dobrach na Łużycach. Zalo-

żoną w 1722 r. na Ochranowskiej Górze /Hutberg/ osadę nazwano Herrnhut /Opieka Pańska/. Znaleźli w niej schronienie także niemieccy pietyści, usunięci przez ortodoksę z macierzystych, luteranckich lub kalwińskich wspólnot religijnych¹.

Choć w latach 1737-1741 bracia morawscy zerwali z Kościołem luteranckim, przyjęli później Konfesję Augsburską. Nie odrzucali również kalwinizmu, jako że kwestie dogmatyczne znajdowały się w cieniu sprawy dla nich najważniejszej: gorliwych praktyk religijnych, zorganizowanych na wzór niemal zakonny².

Po 1800 r. na obszarze dzisiejszej Polski środkowej, a ściślej pogranicza wielkopolsko-mazowieckiego, powstały dwie wspólnoty braci morawskich. Były to: Nowosolna /Neu-Sülzfeld/ pod Łodzią i Lwówek /Leonberg/ koło Gąbina. W obu osadach mieszkali nie tylko bracia, lecz także luteranie, znacznie zresztą liczniejsi³.

Wieś Lwówek powstawała stopniowo. W 1802 r.

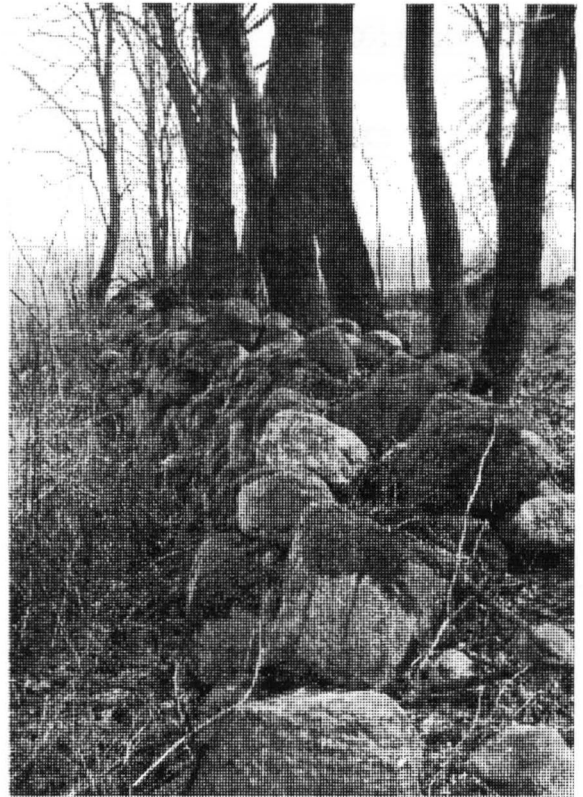
Lwówek. Zniszczony krzyż nagrobny

osiadło tu 2 kolonistów, w 1803 r. - 69, w 1804 r. - 8. Oczywiście, większość z nich przybyła wraz z rodzinami. W 1827 r. osada liczyła 59 domów i 489 mieszkańców⁴.

W 1849 r. władze rosyjskie podporządkowały administracyjnie bracia morawskich Kościołowi Ewangelicko-Augsburskiemu. Możemy jednak mieć, że i przedtem bracia z Lwówka należeli do parafii ewangelickiej w Gąbinie. W 1831 r. podatek kościelny zapłaciły 52 rodziny, w 1846 r. 96 rodzin. Większość ówczesnych mieszkańców wsi utrzymywała się z rolnictwa. We wspomnianym 1846 r. zarejestrowano: 44 gospodarzy, 22 zagrodników, 27 wyrobników, młynarza, piekarza i piwowara⁵.

Mieszkający w Królestwie Polskim bracia morawscy tworzyli jednocześnie dwa okręgi z siedzibami w Nowosolnej i Lwówku. W 1853 r. ten drugi okręg liczył 206 rodzin, osiadłych w 11 miejscowościach. Władzę nad oboma okręgami sprawował "opiekun" /Pfleger/, delegowany przez Konferencję Starszych /Unités-Slttesten-Konferenz/, odbywające się w Bertelsdorf koło Herrnhut. "Opiekunowi" podlegali "bracia" /Brüder/ - zwani również starszymi lub kaznodziejami -, pełniący funkcje duszpasterskie w okręgach. Zważywszy na znaczny ich obszar, w poszczególnych osiedlach działali "bracia pomocniczy" /Gehilfenbrüder/. W latach 1857-1878 "opiekunem" wspólnot w Królestwie i jednocześnie "bratem" w Lwówku był Hermann Steinberg /zm. w 1895 r./, autor książki "Die Brüder in Polen"⁶.

Możemy mieć, że współzycie braci morawskich z luteranami układało się dobrze. Pierwszy

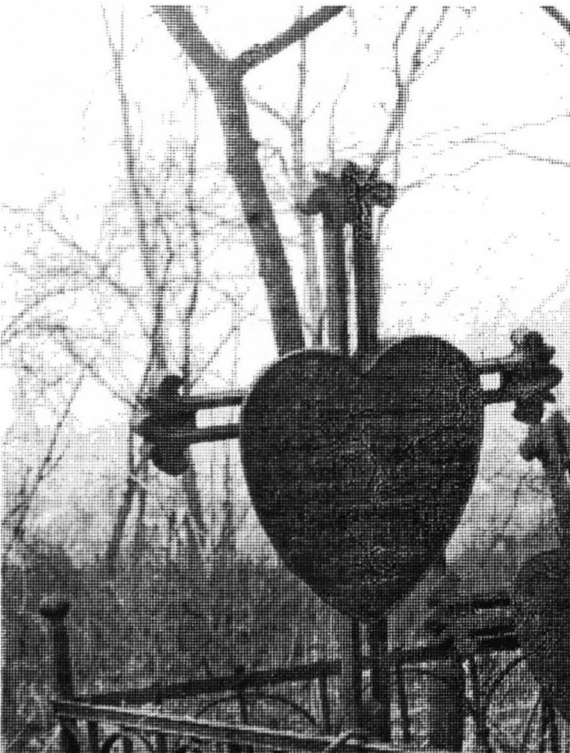
Lwówek. Wał z kamieni polnych otaczający cmentarz
fot. P. Fijałkowski

pastor gąbiński, ksiądz Wilhelm Natanael Ernest Bando /zm. w 1857 r./ widział w nich wzór dla wszystkich chrześcijan. O księdzu Bando, którego dobroduszości i apostołskości nie akceptowano w parafii, mawiano wiele lat po śmierci, że "Nie rozumiał duchowych rozterek zwykłych ludzi i odsyłał ich do Pobożnych w Lwówku"⁷.

Niewątpliwie życiowa postawa braci fascynowała wielu członków parafii gąbińskiej i sąsiedniej plockiej. Niektórzy przystąpili nawet do ich wspólnoty, oczywiście, pozostając nadal członkami swych parafii. Dla porównania, baptyści, prowadzący w latach 60. XIX w. akcję misyjną na terenie gąbińskiej parafii, mogli się poszczycić zaledwie ośmioma pozyskanymi duszami⁸.

Okolo 1880 r. Lwówek liczył 925 mieszkańców: 661 luteran, 250 braci morawskich, 7 katolików i 7 Żydów. We wsi istniał dom modlitwy, zbudowany przez braci jeszcze w 1857 r., oraz jednoklasowa szkoła początkowa. Mieszkańcy utrzymywali się głównie z rolnictwa, ale już wkrótce wieś zaczęła zmieniać swe oblicze gospodarcze i nabierać charakteru osady fabrycznej. W 1896 r. Jan Blumle założył fabrykę maszyn rolniczych, w której produkowano kieraty, sieczkarnie i młockarnie. Później powstała następna fabryka maszyn, 4 młyny parowe i tartaki¹⁰.

Nieliczni w Królestwie Polskim bracia morawscy zwracali na siebie uwagę egzotyczną wręcz dla katolickiej większości obrzędowością. Wyróżniali się również spośród ludności ewangelickiej. W "Encyklo-

Lwówek. Grób rodzinny z żeliwnymi krzyżami
fot. P. Fijałkowski

pedii powszechnej" Orgelbranda pod hasłem "herrnhuci", opracowanym przez Leona Rogalskiego, czytamy:

"Modlitwy i ćwiczenia pobożne odbywają się w modlitewniach, czyli oratoriach, dokąd każdego wieczora idą wszyscy członkowie. Wyjątki ze Starego Testamentu wyciągane są losem, z Nowego zaś Testamentu wybierane, dlatego pierwsze zowią się "losami", drugie "tekstami" /.../. Co cztery tygodnie, w sobotę, biorą komunię klęcząc /.../ i trzymają na ręku, dopóki nie będzie rozdana wszystkim obecnym, aby ją spożyli jednocześnie. Przewodnikami sumienia są starsi, do których wszyscy bracia udają się po radę i rozgrzeszenie, któremu towarzyszy pocałowanie pokoju /.../. Naruszenie ustaw karane jest wyłączeniem tymczasowym, aż do zupełnego wydalenia z gminy. Przyjęcie na powrót odbywa się albo w milczeniu, albo na prośbę publiczną, w skutku której wszyscy członkowie gminy wkładają ręce na głowę penitenta, udzielając mu rozgrzeszenia, o które prosi"¹¹

W tym samym tomie "Encyklopedii..." Adolf Naake Nakęski pisał o życiu religijnym macierzystej wspólnoty w Herrnhut:

"Na wzór pierwszych chrześcijan, dla wzmocnienia się w miłości braterskiej, jak w innych miejscach, tak i tu odbywają się wspólne uczyty miłości /Agapy/, przy czym zwykle używają białego chleba i herbaty, śpiewając odpowiednie psalmy. Konfirmacja ma miejsce raz na rok, w Kwietną Niedzielę, wobec całego zboru, po publicznym złożeniu wyznania swej wiary przez młodzież /.../. Pogrzeby odbywają się po południu. Gdy się na takowy wszyscy zgromadzą, miana jest krótka przemowa, potem czyta się życiorys zmarłego, a następnie odnoszą zwłoki na cmentarz przy śpiewie i wórze trąb. Trumnę okrytą sukniem niosą bracia w zwyczajnym ubiorze. Za zwłokami postępują krewni bez żaloby, a dalej wszyscy inni, jednym rzędem mężczyźni, a drugim kobiety. Po spuszczeniu trumny do grobu, kaznodzieja odmawia modlitwę. W dzień Zmartwychwstania Pańskiego, ze wschodem słońca, cała gmina idzie na cmentarz, w uroczystym pochodzie, z muzyką na czele i tam, po stosownej modlitwie, kaznodzieja wspomina wszystkich zmarłych w ciągu roku"¹².

Można przypuszczać, że tak lub podobnie było w Lwówku. Milczącym tego świadectwem jest tutejszy cmentarz, założony na wzgórzu, wśród pól uprawnych, tuż za zabudowaniami wsi. Nekropole otacza niski wał, ułożony z kamieni polnych. Po obu stronach wiodącej środkiem alei znajdują się pomniki nagrobne. Są to głównie żeliwne krzyże z sercowatymi tablicami inskrypcyjnymi /często otoczone barierami z kutego żelaza/ lub poziome płyty z szarego piaskowca, całkiem wyjątkowo z betonu.

Lwówek. Płyta nagrobna z szarego piaskowca (zob. Aneks nr 2)
fot. P. Fijałkowski

Przypuszczalnie nagrobkami braci morawskich są poziome płyty. Wskazuje na to przykład cmentarza w Herrnhut, o którym Adolf Naake Nakęski pisał: "wszystkie mogiły mają nagrobki kamienne jednej wielkości, czworograniaste, na płask położone i biało pomalowane, bez wszelkich ozdób, z napisami prawie jednobrzmiącymi"¹³. Pomijając rozetki w narożach, lwóweckie płyty nagrobne pozbawione są ozdób. Jeśli zaś chodzi o inskrypcje, poszczególne nagrobki różnią się między sobą głównie doborem krótkich sentencji, niekiedy zaczerpniętych z Pisma Świętego /patrz: Aneks/.

Represje carskie po powstaniu styczniowym zahamowały niemal całkowicie proces polonizacji ewangelików zamieszkujących mazowieckie wsie. W okresie międzywojennym proces ten przybrał na sile, ale w Lwówku nie odegrał - jak się zdaje - większej roli. Tutejsza szkoła powszechna pozostała szkołą z niemieckim językiem nauczania¹⁴. Przeprowadzony w 1921 r. spis wykazał, że we wsi mieszkało 694 ewangelików /łącznie luteran i braci morawskich/, 47 katolików i 3 Żydów. 692 osoby podały narodowość niemiecką¹⁵. Historyczne następstwa tych faktów są dobrze znane. W 1945 r. ewangelicy mieszkańcy Lwówka, uwikłani w wydarzenia II wojny światowej, musieli jako Niemcy opuścić swą wieś.

PRZYPISY:

¹ J. Delumeau, Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII w., t. 1. Narodziny i rozwój reformy protestanckiej, Warszawa 1986, s.211-212; W. Zuzga, Od kłęski pod Białą Górą do czasów dzisiejszych, "Jednota", 1986, nr 8-9, s.24-26.

² J. Delumeau, op. cit., s.212-213.

³ E. Kneifel, Geschichte der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen, Niedermarschat 1965, s.154-155; Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. 5, Warszawa 1884, s.554; M. Schmit, Mundart und Siedlungsgeschichte der schwabisch-rhein-frankischen Dorfer bei Litzmannstadt, Marburg 1942, s. 149-190.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie /dalej: AGAD/, General Direktorium Sudpreussen, V, 90/Namaentlicher Verzeichnis von etablirten Kolonisten im Warschauer Departament/, k. 109-113v; Słownik geograficzny ..., t. 5, s.554.

⁵ AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe: 1250 /akta dotyczące parafii ewangelicko-augsburskiej w Gąbinie, t. 1/, s.319-335, 1251 /Akta dotyczące się parafii ewangelicko-augsburskiej w Gąbinie, t. 2/, s.510-513.

⁶ E. Kneifel, Geschichte ..., s.154-155.

⁷ E. Kneifel, Die Pastoren der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen, Eging 1969, s.53.

⁸ E.H. Busch, Beiträge zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der ev. -augsburg. Gemeinden im Königreich Polen, Petersburg-Lipsk 1867, s.202.

⁹ Słownik geograficzny ..., t. 5, s.554.

¹⁰ B. Gutknecht, Parafia gabińska, Warszawa 1932, s.11.

¹¹ Encyklopedia powszechna, t. 11, Warszawa 1862, s.680.

¹² Ibidem, s.682.

¹³ Ibidem, s.681.

¹⁴ Wykaz parafii i proboszczów Konsystorza ewangelicko-augsburskiego okręgu warszawskiego, "Rocznik Ewangelicki", 1925, s.141; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej, t. 1. Województwo warszawskie, Warszawa 1925, s.32.

ANEKS: Wybrane inskrypcje nagrobne z cmentarza w Lwówku

¹ Pozioma płyta z szarego piaskowca, z płaskorzeźbionymi rozetami w narożach. Nad wypukłą płaszczyną inskrypcyjną krzyż. Hier ruht im Gott

MARJANNA BAUER

GEB. ROSSNAGEL

geb. in Leonberg d. 9 August

1828

gest. d. 19 September 1863.

Sanft ruhe Ihre Asche.

/Tłumaczenie: Tu spoczywa w Bogu Marianna Bauer, z domu Rosnagel, urodzona w Lwówku dnia 9 sierpnia 1828, zmarła dnia 19 września 1863 r. Oby jej prochy spoczywały w pokoju./

² Pozioma płyta z szarego piaskowca. Opis jak wyżej.

HIER RUHEN DIE GEBEINE

DER SELIG ENTSCHLAFENE

FRIDERIEKE QUECK

GEB. BAUER

GEBOREN DEN 13TEN AUGUST 1818

GESTORBEN DEN 28TEN JUNI 1874

SELIG SIND DIE TOTTEN

DIE IN DEM HERRN STERBEN,

VON NON ONI. JA DER GIEST SPRICHT,

DAS SIE RUHEN VON IHRER ARBEIT,

DENN IHRE WERKE FOLGEN IHNEN NACH.

OFFENB. 14. V 13.

Iw Biblii w tłumaczeniu Marcina Lutra: "von nun an" /Tłumaczenie: Fryderyki Queck, z domu Bauer, urodzonej dnia 13 sierpnia 1818, zmarłej dnia 28 czerwca 1874. Błogosławieni są odtąd umarli, którzy w Panu umierają. Zaprawdę mówi Duch im, aby odpoczywali od prac swoich, a uczynki ich idą za nimi. Objawienie św. Jana 14 w. 13./

³ Pozioma płyta z szarego piaskowca. Płaszczyna inskrypcyjna wypukła, o profilowanych narożach; nad nią krzyż. Napis gotykiem:

Hier Ruhen die

Gebeine der im

Herrn Selig

entschlafenen Dorothea

Holl. geborn Schmidt

geborn den 18 mai 1818

gestorben den 6 dezember 1891
alt 73 jahr.

Ich Ruhe sanft in Jesu Arman

der Leib schlaft in der Erde

Schosi. In Jesu Treunen liebes

Armen, bin ich nun allem Elent los.

/Tłumaczenie: Tu spoczywają szczątki zmarłej w błogosławieństwie Pańskim Doroty Holl, z domu Schmidt, urodzonej 18 maja 1818, zmarłej 6 grudnia 1891 w wieku 73 lat. Spoczywam w pokoju, w Jezusa ramionach, a ciało śpi w łonie ziemi. W Jezusowych ramionach miłej wiary pozostaje wolna od trosk./

⁴ Pozioma płyta z szarego piaskowca, uszkodzona /brak części górnej/. Płaszczyna inskrypcyjna wypukła, o profilowanych narożach. Napis gotykiem:

Hier ruht in Gott

Ludwig Rollnauer

geb. den 20 Marz 1868

gest. den 29 December 1895

Alt 27 Jahr.

Ruhe sanft in Gottes Armen

Ruhe sanft in Jesu Schosz

Ruhe sanft in deiner Gruft

Bis dir Jesu Stimme ruft.

/Tłumaczenie: Tu spoczywa w Bogu Ludwik Rollnauer, urodzony dnia 20 marca 1868, zmarły dnia 29 grudnia 1895 w wieku 27 lat. Spoczywaj błogo w ramionach Boga, spoczywaj błogo na Jezusa łonie. spoczywaj błogo w swym grobie aż zbudzi cię głos Jezusa./

⁵ Pozioma płyta z szarego piaskowca. W narożach płaskorzeźbione rozety. Nad wypukłą płaszczyną inskrypcyjną krzyż. Napis gotykiem:

Hier Ruhen in Frieden

Jakob Gruber

geboren d. 3 Aug. 1845

entschlafen d. 9 Dec. 1898

alt 53 Jahr.

Er ist nach eine Ruhe vorhanden

dem Volke Gottes.

/Tłumaczenie: Tu spoczywa w pokoju Jakub Gruber, urodzony dnia 3 sierpnia 1845, zmarły dnia 9 grudnia 1898 w wieku 53 lat. Po odpocznieniu znajdzie się pośród ludu Bożego./